

**ФОРМУВАННЯ БЕРЕЖЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО
НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ ПРИРОДИ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ
РІДНОГО КРАЮ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ
(НА ПРИКЛАДІ ПОЕЗІЙ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)**

Анотація

У статті розглянуто особливості екологічного виховання підлітків на матеріалі поезій Михайла Стельмаха. Теоретично сформульовано і розроблено методичні рекомендації, які сприятимуть формуванню бережливого ставлення у школярів до природи рідного краю.

Ключові слова: екологічне виховання, мала Батьківщина, пейзажна лірика, Михайло Стельмах, проект.

Аннотация

Автор рассматривает особенности экологического воспитания подростков на материале стихотворений Михаила Стельмаха. Теоретически обоснованы и разработаны методические рекомендации, способствующие формированию бережного отношения школьников к природе родного края.

Ключевые слова: экологическое воспитание, малая Родина, пейзажная лирика, Михаил Стельмах, проект.

Abstract

The article considers the peculiarities of ecological education of adolescents on the material of poems by Mykhailo Stelmakh. Methodological recommendations have been formulated and developed theoretically, which will promote the formation of a careful attitude of schoolchildren to the nature of their native land.

Key words: environ mentale ducation, small motherland, poetrya boutnature, Mykhailo Stelmakh, project.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти екологічне виховання визначено складовою біологічного компоненту освітньої галузі «Природознавство», де вказано, що завданням учителів є «...формування свідомого ставлення до екологічних проблем, усвідомлення біосферної етики» [Державний стандарт, с. 25]. Нині, коли у світі склалась дуже тривожна ситуація щодо збереження довкілля, така складова виховання повинна реалізовуватися не тільки при вивченні предметів природничого циклу, а й інших навчальних дисциплін, особливо української літератури. Учителів-словесників, як ніхто інший, має великі можливості щодо реалізації виховання багатогранної особистості. Беззаперечно, лірика, зокрема пейзажна, сприяє залюбленості у рідний край, пізнанню малої Батьківщини. І хоча це відбувається позасвідомо, однак щоденне формування патріотизму не може реалізовуватись без милування дитиною природою своєї місцевості, сприйняття довкілля як яскравого й неповторного світу краси України.

Видатний український педагог В. Сухомлинський неодноразово наголошував, що саме завдяки спілкуванню з природою у його вихованців «...вперше відкрилися очі на нове і незрозуміле, вперше в... очах засвітилося почуття подиву перед красивим і незвичайним, дивним і хвилюючим» [Сухомлинський 1977, с. 207].

Художню спадщину Михайла Стельмаха досліджували такі літературознавці, В. Борщевський, М. Домницький, О. Килимник, І. Семенчук, Г. Штонь та ін. У їх полі зору в основному прозова спадщина письменника. Поетичний доробок нашого знаменитого земляка вивчали В. Моренець, М. Рильський. Методиці вивчення творчості Михайла Стельмаха, зокрема поезії, приділена увага у працях І. Семенчука, Н. Ткаченко та К. Ходосова, а також у статтях Р. Гром'яка, О. Пойди та ін.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що наразі є потреба дослідження проблеми осмислення школярами рідного краю крізь призму природи, виховання у них екологічної етики, зокрема при вивченні творчості письменників рідного краю.

Мета статті: дослідити пейзажну лірику Михайла Стельмаха, розробити методичні рекомендації до інноваційного уроку, на якому реалізуватиметься екологічна складова виховного процесу як невід’ємний компонент формування громадянина держави.

«Підростаючи, дитина ідентифікує рідний край з усім тим, що її оточує щодня. Надзвичайно важливим є пізнання довкілля завдяки природі, яка є невід’ємною складовою етнокультурного простору» [Пойда 2017, с. 173]. Збереження природи, причетність до примноження краси довколишнього світу має сприяти формуванню у школярів свідомої відповідальності за майбутнє планети.

Справжня любов до рідного краю повинна бути діяльною. Ще Йоган Песталоцці зауважував, що всяка любов людська, що немає сили і не виконує дії, є ніщо, вона нікому не допомагає [Песталоцці 1981].

Вивчаючи творчість Михайла Стельмаха на уроках літератури рідного краю, школярі краще розумітимуть, що значить мала Батьківщина для них, оскільки природа Поділля «...постає в краєвидах, накупаних туманцем лісів, у зеленому шумовинні ясенів, усміхнених соняшниках, зазелених дорогах, тихих водах, замріяних сумовитих вітряках. Край дитячих мрій затишний, ледь-ледь дрімливий. Його правічним спокоєм пройняті подоляни, серед яких зростав письменник, чию правду життя, сонячність душі ввібрав ще з дитинства й виповів на сторінках своїх творів багатим, барвистим словом, яким, мов пензлем, змалював картини рідного краю, з любов’ю збережені пам’яттю, огранені унікальною образною уявою» [Павлушенко 2013, с. 9].

У поетичному доробку письменника 396 ліричних та ліро-епічних творів: зокрема 2 збірки для дітей «Як журавель збирав щавель» – 46 та «Ми любимо весну» – 46, а також віршовані казки – 28. Зрозуміло, що часовий обсяг одного уроку не дасть можливості ознайомитись зі всіма віршами. Тому учитель має заздалегідь ретельно відібрати саме ті, що сприятимуть реалізації мети уроку – формуванню бережливого ставлення до навколишнього світу природи. Методист О. Пойда рекомендує «процес ознайомлення із віршами

М. Стельмаха про природу рідного краю слід розпочати заздалегідь, залучивши до співпраці учителів географії та біології» [Пойда 2017, с. 175]. Це слушна думка, оскільки проведення бінарних уроків є формою реалізації міжпредметних зв'язків та інтеграції знань з кількох предметів.

Вважаємо, що урок літератури рідного краю має бути нестандартним та інноваційним. Цікавим та пізнавальним для дітей стане досвід виконання проекту в групах чи парах – дослідження ліричних творів Михайла Стельмаха про рослинний і тваринний світ Поділля. Тут у пригоді стануть вірші про флору городів, лісів, лугов та поля. До прикладу візьмемо лише 2 вірші. Наприклад, у поезії *«Дощ (Грім гуркоче навкруги)»* зустрічаємо 23 рослини, які ростуть на городах та полях, тут і зернові культури, й овочі, й бобові, баштанні та зелень: *овес, ячмені, кукурудза, жита, пшениці, люцерна, вика, гречка, бараболя, розложиста капуста, червоні помідори, зелені огірочки, петрушка, чорнушка, квасоля, сонях головатий, рапс, цикорій, кольза, рижій, горох, просо, мак, пастернак, коноплі, льон, козелець, пасльон, гладкий та чубатий буряк, жовтий люпин, червона конюшина, дині та смугасті кавуни*. А ось таємничий світ лісу описано у вірші *«По гриби»*: *дерева (старі дуби, берези, граби, осички, кислички, соснина, ліщина), гриби: (рижик, вовнянка, лисички-сестрички, боровинята, бабка, решітка, маслячки, опеньки)*, а також інші дари природи (*горішки, кислички, брусниця, кам'яниця, калина, ожина, материнки в'язка*). Школярі не лише виписують назви рослин, а й укладають міні-енциклопедію «Рослини нашого краю». У результаті проведеної роботи не лише збагачується словниковий запас підлітків, а й з'являється у них відчуття розуміння, що навколишній світ наповнений не бур'янами, а корисними рослинами, які слід оберігати і примножувати.

Коли діти спостерігають за довкіллям разом із ліричним героєм М. Стельмаха, вони слухають симфонію прекрасного оркестру природи, який співзвучний серцю кожної людини, відчувають особисту причетність до чогось особливого, настроєвого, що сповнює душу гармонією прекрасного, а також відповідальності за майбутнє планети. Не малу роль у цьому мають відіграти

зорові та слухові образи, образи смаку та нюху, образи-символи (вітряк, калина, барвінок, мак тощо), образи-емоції, наприклад, радість, передчуття задоволення та щастя.

Дуже доречним буде завдання створення настрою на папері за допомогою фарб, олівців чи дрібних клаптиків різнокольорового паперу (аплікації) тощо. Після виконання такої роботи варто застосувати метод усного малювання, аби учні мали змогу передати власні думки від спостережень як за образами-символами, так і над мовою поезій митця-земляка.

Проектна діяльність дає змогу запропонувати учням ті теми, які найбільше їм до вподоби. Скажімо, для музично обдарованих дітей буде дуже цікавим пошук музичних творів, які б відображали настроєву палітру віршів М. Стельмаха про пори року, особливо улюбленої пори року письменника – осені. Це можуть бути твори Антоніо Вівальді, Петра Чайковського, Астора П'яццолі та ін.

Спостереженню над красою рідного краю, а відтак формуванню трепетної любові й бажанню зберегти її неповторність сприятимуть і вірші М. Стельмаха про різні пори доби: *«Зимова ніч»*, *«Вербовий світанок росю умився»*, *«Добрий ранок»*, *«На світанку»*, *«Заходило сонце – багряню хустину...»*, *«Вечір йде над новими шляхами»*, *«Важкі полив'яні вузли капусти»*, *«Як синяя птиця із казки»* та ін. Беззаперечно, дуже важливою складовою вивчення поетичних творів має бути дослідження стилістичних фігур, і хоча підліткам це не завжди під силу, однак такий прийом буде абсолютно доречним саме на цьому уроці. В подальшому варто апелювати до цього досвіду на уроках розвитку зв'язного мовлення. Таким чином учні вчитимуться конструювати речення, використовуючи інверсії, алітерації та асонанси, поетичні паралелізми, оксюмори тощо.

Не можна оминати увагою поезії М. Стельмаха, які пов'язані із працею на землі, зокрема *«Пролісок»*, *«Весна іде»*, *«Квітень»*, *«Обсіяло сонце горби моложаві»*, *«Другові»*, *«Наше поле»*, *«До тебе, весно»* та ін. Виокремлюючи для себе метафоричні описи хліборобського буття, діти зрозуміють важливість

нелегких буднів землеробів, у яких закладена надія на майбутнє. Адже це відчуття в українців генетичне. Споконвіку наші предки трудилися, знаючи, що коли буде хліб, то й буде життя на землі. Тому так багато ми маємо у культурній спадщині, зокрема у фольклорі, пошанування хлібові. В. Сухомлинський наголошував: «Ми вважали дуже важливим виховним завданням те, щоб наші вихованці бачили свою єдність з природою, переживали турботу і тривогу про збереження і примноження природних багатств. Думка про те, що ми, діти природи, повинні бути дбайливими і вдячними, особливо виразна і хвилююча тоді, коли діти бачать плоди землі, замислюються, як треба оберігати джерело, з якого п'ємо» [Сухомлинський 1977, с. 587].

Захист проектів варто проводити у травні, напередодні дня народження Михайла Стельмаха. Варто потурбуватись, аби такий урок відбувся на лоні природи, що створило б відповідний емоційний настрій і дало можливість назавжди закарбуватись у дитячій пам'яті. При можливості на цьому уроці була б доречною присутність батьків, оскільки екологічна етика стосується і дорослого населення.

Отже, екологічне виховання потребує наскрізної реалізації у навчально-виховному процесі. Вивчення віршів Михайла Стельмаха про природу рідного краю дає щедрий матеріал для формування бережливого ставлення до навколишнього світу природи, екологічної самосвідомості в українських школярів, а відтак сприятиме повноцінному розвитку особистості.

Література:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
2. Павлушенко О. Вербалізація субконцепту «природа» концепту «мала Батьківщина» в мовній картині світу М. Стельмаха Научные труды SWorld, 2013, Т. 22, № 1, с. 3–10.
3. Песталоцци И. Взгляды, опыты и средства, содействующие успеху природосообразного метода воспитания. Москва : Педагогика, 1981. С. 94–163.
4. Пойда О. Пізнання школярами малої батьківщини крізь дивосвіт природи на уроках вивчення лірики Михайла Стельмаха. Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання. Вінниця : Нілан, 2017. 287 с.

5. Сухомлинський В. На нашій совісті – людина. Вибрані твори: в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. школа, 1977. с. 203–217.

Джерела

1. Стельмах М. Твори в семи томах. Т.7. Київ : Дніпро, 1984. 647 с.

Маковійчук Альона

м. Вінниця

(Наук. керівн. – ст. викл. Пойда О.А.)

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПЕЙЗАЖНОЇ ЛІРИКИ У 5 КЛАСІ (на прикладі поезій Павла Тичини та Максима Рильського)

Анотація

У статті розроблено методичні рекомендації щодо вивчення ліричних творів, зокрема віршів про природу у 5 класі (на матеріалі поезій П. Тичини та М. Рильського).

Ключові слова: пейзажна лірика, методи і прийоми, П. Тичина, М. Рильський.

Аннотация

В статье представлены методические рекомендации к изучению лирических произведений, к примеру стихотворений о природе в 5 классе (на материале стихотворений П.Тычины и М.Рыльского).

Ключевые слова: пейзажная лирика, методы и приёмы, П.Тычина, М. Рыльский.

Abstract

The article develops methodical recommendations for the study of lyrical works, in particular poems about nature in the 5th grade (based on the poems of P. Tychnyna and M. Rytskyi).

Key words: poetry about nature, method and princip les of teaching, P. Tychnyna, M. Rytsky.

Необхідність виховання дбайливого ставлення до природи у навчально-виховному процесі визначена в основних положеннях Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті (2002), Концепції екологічної освіти в

Україні (2002), Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020), Законі України «Про охорону навколишнього середовища» (1991). Зокрема, у Концепції екологічної освіти в Україні (2002) наголошено: «Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України» [Концепція екологічної освіти].

Екологічна етика дітей та молоді полягає у високій екологічній культурі особистості, усвідомленні себе частиною природи, відчутті відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі, нетерпиме ставлення до руйнівників природи.

Шляхи підвищення ефективності виховання дітей та юнацтва у процесі вивчення української літератури засобами художнього слова досліджували Г. Бондаренко, М. Горда, С. Жила, В. Коваль, Г. Котлярчук, С. Мірошник, Н. Петриченко, О. Степанова, О. Фасоля. Вивченню пейзажної лірики П. Тичини приділена увага у статтях Т. Бойко, Т. Власенко, Г. Кольби, Н. Логвіненко, Ю. Макашової, Л. Нікітченко, а М. Рильського – А. Атаманчук, Т. Блажкевич, О. Карпак, Л. Якубовської та ін.

Актуальність дослідження полягає в тому, пейзажна лірика є неоціненним джерелом пізнання краси рідного краю, а відтак і бережливого ставлення до навколишнього світу. А це надзвичайно важливо у добу науково-технічного прогресу, коли проблема збереження довкілля постає особливо гостро.

Мета: дослідити програмові поетичні твори П. Тичини та М. Рильського про природу рідного краю, розробити методичні рекомендації щодо виховання у п'ятикласників дбайливого ставлення до природи в процесі вивчення української літератури.

Аби підлітки мали можливість отримати насолоду, поринувши душею у казковий світ природи рідного краю, словесникові варто пам'ятати поради